

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL VƏ TƏRBIYƏ
ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ
PRESCHOOL EDUCATION AND UPBRINGING

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UŞAQ ƏMƏYİNİN
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Yeganə Xanoğlan qızı Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının baş müəllimi,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

ORCID: 0000-0001-8319-8849

E-mail: yeganememmedova.doc@gmail.com

***Açar sözlər:** uşaq bağçası, məktəbəqədər dövr, fəaliyyət növü, əmək tərbiyəsi, vasitə və yollar.*

***Ключевые слова:** детский сад, период дошкольного, вид деятельности, трудовое воспитание, средства и способы.*

***Key words:** kindergarten, pre-school period, kind of activity, labor education, means and methods.*

Əmək insanın həyatının əsasını təşkil edir. Uşaqlar hələ kiçik yaşlarından öz güclərinə müvafiq əmək işlərinə cəlb olunur, getdikcə onların əmək fəaliyyətinin həddü dairəsi genişləndirilərək mürəkkəbləşdirilir. Düzgün təşkil olunan və məqsədyönlü həyata keçirilən əmək uşağın bütün şəxsi keyfiyyətlərinə müsbət təsir göstərir, onun gələcək həyat yolunu müəyyənləşdirməkdə həlledici rol oynayır. Əmək insanın cəmiyyət xeyrinə maddi və mənəvi nemətlər istehsal etmək məqsədilə həyata keçirdiyi mütəşəkkil fəaliyyətdir. Özü də bu fəaliyyət kollektiv şəkildə həyata keçirildiyindən tələb edir ki, hər bir uşaq başqaları ilə ünsiyyətdə, qarşılıqlı münasibətdə çalışsınlar.

Uşağı əmək fəaliyyətinə hazırlamaq, onda əməksevərlik hissi tərbiyə etmək məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biridir. Bu dövrdə uşaqların əməyi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Onların əməyi çox vaxt oyunla əlaqədar olur. Bu özünü müxtəlif formada göstərir. Bəzən oyun yaşlıların əməyini əks etdirir, bəzən də əmək elementləri oyunda əks olunur. Əmək prosesində bəzən uşaqlar qarşıya məqsəd qoyur, əvvəldən işi planlaşdırır, öz fəaliyyətlərini ona müvafiq qurur və müəyyən nəticə əldə edənə kimi işləyirlər.

Əmək prosesini əsasən oyun zamanı həyata keçirən yaşlılar uşaqlara elə tapşırıqlar verməlidirlər ki, onlar həmin tapşırığı yerinə yetirərkən, həm də əmək fəaliyyəti üçün zəruri olan müəyyən sözləri öz nitqlərində işlətməyə çalışsınlar. B.S. Muxina qeyd edir ki, bağça şəraitində uşaqlara verilən əmək tapşırıqları müxtəlif xarakterli ola bilər: bu həm yaşlıların müxtəlif tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi, həm növbətçilik vəzifələrinin icrası, otaq bitkilərinə və ev heyvanlarına qulluq etmək, uşaq bağçası sahəsində işləmək, həm də kağız, karton, ağac, parça və s. kimi xırda məmulatlar hazırlamaq şəklində həyata keçirilə bilər (Ə. Qədirov, 2008, s.5 6). Belə tapşırıqlar uşaq tərəfindən əsl əmək mənasında başa düşülmür; həmin iş yaşlılar tərəfindən müvafiq şəkildə təşkil olunduqda və istiqamətləndirildikdə əmək hərəkətlərinin köməyi ilə icra olunmağa başlayır.

Əmək prosesi realdır, çünki uşaq real əşyalarla iş görür. Uşaqlarda ünsiyyət inkişaf edir,

fikir vahidliyi yaranır, böyüklərin təcrübəsindən istifadə olunur və belə təcrübə nümunə xarakteri daşıyır. Bu dövrdə uşağa müəyyən əmək tapşırığı verdikdə o, onu oyundan fərqləndirməyərək əmək fəaliyyəti kimi başa düşür. Uşaq əməyi, onun müvəffəqiyyətini o vaxt dərk edir ki, onu yaşlıların fəaliyyətində müşahidə etsin, hekayə və nağıllardan, dinlədiyi kitablardan eşitsin, baxdığı şəkillərdə görsün. Əmək tapşırıqlarının icra şəraitinin təşkilinə aşağıdakılar daxildir:

1. Uşaqlara zəruri iş tərzlərinin öyrədilməsi.

2. Onlara müvafiq bilik, bacarıq və vərdişlərin, xüsusilə, alətlər və materiallarla rəftar etmək bacarığının aşılması.

3. İşin mənasını, onun başqa adamlar üçün əhəmiyyətinin müfəssəl, ətraflı izahının verilməsi.

4. Öz hərəkətlərini planlaşdırmaqda və uzlaşdırmaqda uşağa köməklik göstərilməsi (Həsənov, 1993, s.23). Əmək tapşırıqlarının birgə icrası zamanı uşaqların müəyyən qruplar halında birləşdirilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Uşaqların əmək fəaliyyətlərində birləşmələri onlarda öz işlərini planlaşdırmaq, bütün iş prosesini müəyyən ardıcıl mərhələlərə bölüşdürmək bacarıqların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Bəzən elə olur ki, müəyyən bir işin icrasında bir neçə, hətta uşaq bağçasının bütün qrupları iştirak edir, uşaqların hər biri ayrı-ayrılıqda çalışır, onların hər birinin işindən alınan nəticələr başqa uşaqların işindən təcrid olunmuş halda nəzərdən keçirilir və qiymətləndirilir.

Məktəbəqədər dövrdə uşaqlarda çalışqanlığın, əməyə məhəbbət hissinin tərbiyə edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Fiziki əmək üzrə ilkin vərdişlərə yiyələnmiş, əməyə, əmək adamlarına məhəbbətlə yanaşmağa alışmış uşaqlarda proses başa çatanaqədər, müəyyən nəticə əldə edilənədək səy göstərmək, bu yaşda çətinlikləri dəf etmək, iradəlilik kimi keyfiyyətlər formalaşır. Bu işə öz növbəsində uşağı əməyə, təlim çətinliklərini aradan qaldırmağa hazırlayır. Ona görə də ailədə, uşaq bağçalarında uşaqları erkən yaşlardan əməyə alışdırmaq vacibdir. K.D. Uşinski uşağını əməkdən çəkirdən bəzi valideynləri övladlarını xoşbəxtlikdən məhrum edən, mənəviyyat cəhətdən şikəst edən valideynlər adlandırmışdır (3, s.125). Valideynlər uşaq əməyini planlaşdırarkən mövcud olan çətinliklərin uşağın həyat təcrübəsinə müvafiq olmasını nəzərə almalı və onların aradan qaldırılması yollarını qabaqcadan müəyyən etməlidirlər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək fəaliyyətinin təşkili işin planlaşdırılması və düzgün başa düşülməsindən çox asılıdır. Uşaqlar nəyin necə və nə üçün icra olunması arasındakı əlaqəni görməlidirlər. Tərbiyəçi uşaq əməyini planlaşdırarkən mövcud olan çətinliklərin uşağın həyat təcrübəsinə müvafiq olmasını nəzərə almalı və onların aradan qaldırılması yollarını qabaqcadan müəyyən etməlidir. Uşaqların əmək fəaliyyəti nə qədər məqsədyönlü və aydın olarsa, onun yerinə yetirilməsi bir o qədər maraqlı və müfəssəl olar.

Əməyin müşahidə edilməsi uşaqlar üçün daha maraqlı olur. Müşahidə uşaqlarda əməyə müsbət münasibət yaratmağa kömək edir, onları ictimai əməyə daha da yaxınlaşdırır. Unutmaq olmaz ki, yaşlıların əməyə emosional münasibəti uşaqlara böyük təsir edir. Yaşlılarla uşaqların əlbir fəaliyyəti üçün əmək növü seçərkən bəzi mühüm prinsipləri rəhbər tutmaq lazımdır. Əmək uşaqlar üçün təbii, zəruri, həyati əhəmiyyətli, ümumilikdə gigiyenik baxımdan əlverişli olmalıdır. İşin daha mürəkkəb, zəhmət tələb edən, uşaqların güclərinə müvafiq olanını böyüklər onlara tapşırılmalıdır. Yaşlılarla uşaqların əməkdaşlıq formaları işin konkret məzmunundan, uşaqların yaşından, həmçinin əmək prosesində böyüklərdən neçə nəfərin iştirak etməsindən asılıdır.

Böyüklər uşaqlarla birgə əmək fəaliyyətində onlara mümkün qədər müstəqillik verməlidirlər ki, daha fəal olsunlar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqları yaşlıların əməyi ilə əsasən beş mühüm yolla tanış etmək olar:

Birincisi – uşaqlara yaşlıların əməyini tərənnüm edən ədəbi, bədii parçalar, şeirlər, hekayələr və nağıllar oxumaqla;

İkincisi - əxlaqi söhbətlər vasitəsi ilə;

Üçüncüsü – yaşlıların əməyinə həsr olunmuş şəkillər, kinofilmlər, diafilmlər, telefilmlər və vidofilmlərə tamaşa etdirməklə;

Dördüncüsü – yaşlıların əmək fəaliyyətini nümayiş etdirməklə;

Beşincisi - yaşlılarla uşaqların birgə əmək fəaliyyətini təşkil etməklə [4, s.14].

Tərbiyəçi uşaqları əmək fəaliyyəti ilə tanış edərkən nəzərdə tutulmuş yollardan əlaqəli surətdə istifadə etməlidir. Yəni, tərbiyəçi uşaqları əmək fəaliyyəti ilə tanış etmək məqsədilə onlara bədii əsərlər oxumalı, birlikdə müvafiq filmlərə tamaşa etməli, daha sonra isə həmin əsərin məzmununa uyğun yerlərə ekskursiyalar təşkil etməlidir. Belə olduqda uşaqlar əvvəlcə eşidir, sonra ekskursiyaya gedir, daha sonra isə həyatda olduğu kimi müşahidə edirlər.

Uşaq bağçasında uşaqların yaşlıların əməyi ilə tanışlıq ildə iki dəfə: qışda və yazda məşğələ saatlarında təşkil edilir. Bu zaman uşaqlar böyüklərin sahədə, küçədə, təmizlik və qaydaqanuna riayət etmələrini, sahələri sulamaq üçün şlanqdan, süpürgəçinin süpürgədən necə istifadə etməsini öyrənirlər.

Tərbiyəçi uşaqların əmək fəaliyyətini təşkil edərkən aşağıdakı priyomlardan istifadə etməlidir:

1. İşin obrazlı təşkili.
2. İşin gedişinin izahı (5, s.95).

İşin məzmununu və əhəmiyyətini uşaq şüuruna elə çatdırılmalıdır ki, o uşaqlarda heyranlıq hissi oyatsın. Tərbiyəçi uşaqları əmək fəaliyyəti ilə tanış edərkən nəzərdə tutulmuş yollardan əlaqəli surətdə istifadə etməlidir. Yəni, tərbiyəçi uşaqları əmək fəaliyyəti ilə tanış etmək məqsədilə onlara bədii əsərlər oxumalı, birlikdə müvafiq filmlərə tamaşa etməli, daha sonra isə həmin əsərin məzmununa uyğun yerlərə ekskursiyalar təşkil etməlidir. Belə olduqda uşaqlar əvvəlcə eşidir, sonra ekskursiyaya gedir, daha sonra isə həyatda olduğu kimi müşahidə edirlər. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqini inkişaf etdirmək üçün belə əlaqəli və ardıcıl işin təşkili zəruridir.

Əmək məktəbəqədər yaşlı uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasında, ətraf mühitin düzgün dərk edilməsində və ona müsbət münasibət bəslənməsində böyük rol oynayır. Təcrübə göstərir ki, uşağın fəaliyyəti onun düşüncəsinin nəticəsidir. Yəni uşaq necə düşünür, necə təsvir edirsə, eləcə də fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar sübut edir ki, öz fəaliyyətini təşkil etmək üçün uşağın müvafiq bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsinə ehtiyac vardır. Uşaqların konkret əmək prosesinin gedişini təsvir etmələri onların nitqinin inkişafına kömək edir. Prof. Y.Ş. Kərimov yazırdı ki, müşahidə zamanı uşaqlara əşyanın hazırlanma prosesini göstərmək və onu təsvir etmək lazımdır; məsələn, tərbiyəçi müxtəlif növ parça kəsiklərini uşaqlara göstərüb kukla üçün parça seçir, paltar tikir, onların gözləri qarşısında önlük, don biçir və tikir. Bu zaman uşaqlar ölçmək, nişanlamaq, biçmək, kəsmək, kökləmək, tikmək, ütüləmək kimi proses bildirən sözləri, feilləri öyrənirlər (Y.Ş. Kərimov, 1997, s.85). Bu zaman əşyaların hissələri, keyfiyyəti, xassələri ilə tanışlıq üzrə məşğələlər uşaqların nitqinə çox geniş və rəngarəng söz ehtiyatının daxil olmasına imkan verir. Bu sözlər müxtəlif nitq hissələrini əhatə edir: isim (əşyalar və

onların hissələri), feil (əşyanın hərəkətinin adı, əşyadan istifadə edilməsi, onu yoxlama əməliyyatı), sifət (keyfiyyət və xassəsi).

“Uşaq bağçasının təlim-tərbiyə proqramı»nda uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq müxtəlif yaş dövrlərində əmək bölmələri verilmişdir (9). Belə ki, kiçik qrupda sadə, mədəni, səhiyyə vərdişlərinin mənimsənilməsindən başlayaraq özünəxidmət əməyi, məişət əməyi, əl əməyi və təsərrüfat-məişət əməyinə qədər təşkil edilir. Hər dəfə əmək məşğələsindən sonra həmin prosesi təsvir edən sözləri ümumiləşdirmək, cümlədə işlətmək, təsvir etmək tələb olunurdu. Yatağı yığışdırmaq, yuyunmaq, geyinmək, soyunmaq, stol açmaq, yemək, paltara qulluq etmək, qrup otağını yığışdırmaq, səliqəliliyi, təmizliyi gözləmək, təbiət guşəsində, bağçada, bağda işləmək və s. məşğələlər buna baza yaradır. Bu zaman uşağın qarşısında aydın məqsəd qoymaqla bu dövrdə öyrədilmiş sözlər fəal lüğətə daxil edilməklə, nitqdə həmin sözlər möhkəmləndirilməlidir. İşin metodikasına gəldikdə isə hər bir uşağın yaşına uyğun əmək prosesi müəyyənləşdirilir və həyata keçirilir. Tərbiyəçi hər bir uşağın nitq xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onları təsərrüfat, məişət əməyi ilə məşğul etməklə yanaşı, həmin sözlərin uşaqların nitqində işlənməsinə çalışmalıdır. Tərbiyəçi uşaqları müntəzəm sürətdə əməyə cəlb etməli, işdə ardıcılığa, görülmüş işi rəbitəli nitqdə ifadə etməyə xüsusi fikir verməlidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək fəaliyyətinin təşkilində aşağıda göstərilən əsas şərtlərin nəzərə alınması olduqca vacibdir:

- Uşaqları yerli şəraitdə nəzərdə tutulan proqram üzrə ətraf mühitlə yaxından tanış etmək;
- Uşaqların ətraf mühitlə tanışlığında rəngarəng iş formalarından istifadə etmək;
- Uşaqların faydalı əməkdə iştirak etmələrinə şərait yaratmaq;
- Uşaqların oyun və əmək prosesində fəallığını, müstəqilliyini, yaradıcılığını inkişaf etdirmək imkanını yaratmaq (Həsənov, 2000, s.137).

Tərbiyəçi əmək prosesində uşaqlarda yaxşı əhval-ruhiyyə yaratmağa çalışmalı, onlara öz qüvvəsinə inam formalaşdırmaqla yanaşı, yaşlılarla və yaşıdları ilə ünsiyyətə qoşmalıdırlar. Bu yaşda uşaqlar təbiətin canlı aləmi üzərində müşahidəyə cəlb olunmalıdırlar. Qışda uşaqların diqqəti qışlayan quşların davranışına, qar basmış ağac və kollara cəlb olunur. Bağçada uşaqların iştirakı ilə ağacların dibi qarla basdırılır, bu zaman onlara izah edilməlidir ki, qalın qar qatı ağacın köklərini şaxtadan qoruyur. İstilər düşəndə isə qar əriyir və ağaclar doyunca su içir. Uşaqlar təbiət hadisələrini müşahidə edərkən tanış əşyaların səciyyəvi əlamətlərinə görə müqayisə etməyi və qruplaşdırmağı öyrənirlər.

Böyük və məktəbhazırlıq qrupunda uşaqların təsərrüfat-məişət əməyi üzrə iş iki istiqamətdə aparılır;

- ✚ ictimai əhəmiyyətli kollektiv əmək fəaliyyəti;
- ✚ tapşırıqların növbətçilik vərdişlərinin ətrafdakılara faydalı olan fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan işlərin yerinə yetirilməsi.

Əmək tapşırıqları verildikdən uşaqların yaş xüsusiyyətləri və idrak imkanları da diqqət mərkəzində saxlanılmır, bu zaman bir sıra çətin işləri icra etməyə uşağın qüvvəsi çatmır. Buna görə də məktəbəqədər yaşlı uşaqlara məzmunca yüngül, həcmcə kiçik işlər tapşırmaq lazımdır. Bu zaman uşaq əmək prosesində bir sıra keyfiyyətlərə və davranış formalarına yiyələnir ki, onun sayəsində o, insan cəmiyyətinin kiçik üzvünün, əlbəttə, sonralar inkişafa və təkmilləşməyə ehtiyacı olan bir şəxsiyyətə çevrilməsinə istiqamətləndirir.

Uşaq bağçalarında uşaqların əmək tapşırıqları tələb edilən səviyyədə həyata keçirilsə də,

rəğbətləndirilmə və çəkdiyi zəhmətin yaşlılar, tərbiyəçilər tərəfindən qiymətləndirilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, əgər uşağın əməyi düzgün qiymətləndirilmirsə, uşaqda əməyə etinasızlıq, laqeydlik, bəzi hallarda isə nifrət hissənin əmələ gəlməsinə səbəb ola bilər. Odur ki, uşağın əməyi düzgün qiymətləndirilməli, yaxşı və pis cəhətləri mütləq nəzərə çatdırılmalı, xoşa gələnlər təqdir edilməli, etiraz doğuranlar isə aradan qaldırılmalıdır.

Problemin aktuallığı. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların başlıca fəaliyyəti oyundur. Lakin hərəkətli və rollu-süjetli oyunların əksəriyyəti əmək prosesi vasitəsilə həyata keçirilir. Bütün bu prosesləri nəzərə alaraq məktəbəqədər yaş dövründə uşaq əməyinin xüsusiyyətləri bu və ya digər şəkildə tədqiq edilsə də, bu sahədə vərdişlərin inkişaf etdirilməsi üzrə işlərin təşkili öyrənilməmiş, ümumiyyətlə açıq qalmışdır. Apardığımız tədqiqat bu problemin öyrənilməsinə və həlli yollarının araşdırılmasına həsr edilmişdir.

Problemin elmi yeniliyi. Bu məqalədə ilk dəfə olaraq məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaq əməyinin xüsusiyyətləri araşdırılmış, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində aparılan əmək məşğələsinin əhəmiyyəti və həlli yolları göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə irəli sürülən təkliflər və nəticələr, məktəbəqədər yaş dövründə əmək məşğələsini müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil etmək və uşaqların inkişafında nəzərə alınmasına köməklik göstərməkdir. Bu məlumatlar vasitəsilə istər tərbiyəçilər, istərsə də valideynlər uşaqların əmək tərbiyəsi üzrə işin təşkilini müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası. Bakı: Maarif, 2008. 386 s.
2. Həsənov A.M. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək tərbiyəsi. Bakı: Azərbaycan, 1993, 48 s.
3. Əsgərova R.Ə. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların rəhbərli nitqinin inkişafı. Bakı: Hərbi, 2006, 158 s.
4. Həsənov A.M. Pedaqogika. Bakı: Nasir, 2011, 295 s.
5. Məmmədova Y.X. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsinin məzmunu və yolları. Bakı: ADPU, 2019, 211 s.
6. Kərimov Y.Ş. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. Bakı: 1997, 218 s.
7. Uşaq bağçasında gəzintilərin təşkili. Bakı: Apostrof, 2011, 76 s.
8. Həsənov A.M. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: Nasir, 2000, 185 s.
9. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu) (3-6 yaş). Bakı: 2012, 54 s.
10. Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı. Bakı: 1998, 116 s.

E.X. Мамедова**Характеристика детского труда в дошкольных образовательных учреждениях
Резюме**

Важно привить детям чувство тяжелой работы и любви в дошкольных учреждениях. Дети, привыкшие к физическим навыкам работы и любящие работу и труд, формируются из таких качеств, как усердие, умение справляться с трудностями и сила воли до завершения процесса. В дошкольном возрасте ребенок приобретает ряд качеств и особенностей поведения в процессе труда, которые позволяют ему стать маленьким членом человеческого сообщества, конечно же, развиваться и совершенствоваться позже. Это, в свою очередь, готовит ребенка к работе и преодолевает трудности в учебе.

Y.Kh. Mammadova**Characteristics of child labor in preschool educational institutions
Summary**

It is important to instill in children a sense of hard work and love in preschool. Children, accustomed to physical work skills and loving work and work, are formed from qualities such as diligence, ability to cope with difficulties and willpower until the process is completed. In preschool age, the child acquires a number of qualities and features of behavior in the process of work that allow him to become a small member of the human community, of course, develop and improve later. This, in turn, prepares the child for work and overcomes learning difficulties.

Redaksiyaya daxil olub: 08.07.2024